

Ondokuzuncu Yüzyılda İstanbul'un Eski ve Yeni İtfaiye Teşkilatları ve Bir Yabancınnın Gözlemleri

Dr. M. Murat BASKICI^(*)

1870'lerde İstanbul'da görev yapan İngiliz konsolos vekili (sonraları genel konsolos) William H. Wrench şehrin eski ve yeni itfaiye teşkilatları hakkında gözlemlerde bulunmuş ve bunları raporlarında yazmıştır.¹ Şehir hayatına yeni giren modern itfaiye teşkilatı hakkında verdiği ayrıntılı bilgiler bu tip bir kurumun oluşturulması ve sürdürülmesi konusundaki çabaları ve sorunları yansıtmaktadır. İstanbul'da yaşadığı için en azından kendi güvenliği ile ilgili olarak yangına karşı önlemlerle ilgilenen, 1870 büyük Beyoğlu yangınında ülkesinin elçilik binası da yandığından bu ilgisi artan ve özellikle İngiliz sigorta şirketlerinin faaliyetleri yönünden ülkesinin iktisadi çıkarlarını düşünen Wrench, şehrin yeni itfaiye teşkilatını övmekte ve hem kamu yararı hem de yangın sigortacılığı faaliyetinin kârlılığı için bunu bir fırsat, bir kurtarıcı olarak görmektedir. O döneme kadar şehrin tek itfaiye teşkilatı olan tulumbacılığı

(*) A.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi e-posta:baskici@politics.ankara.edu.tr

¹ İngiltere'nin ilişkide bulunduğu ülkeler hakkında konsoloslukları ve resmi görevlileri aracılığıyla elde ettiği bilgiler 1824'ten itibaren hükümete rapor niteliği taşımaya ve 1854'ten itibaren yıllık olarak basılıp yayılanmaya başlamış, 1914'te dünya savaşı nedeniyle kesilen yazışmaların Türkiye ile ilgili olanları "Parliamentary Papers, Accounts and Papers (1839-1914), Commercial Report from Consular Offices in Turkey, annual reports, Great Britain" genel başlığı altında derlenmiştir. Yazıda Accounts and Papers (bundan sonra A&P) ciltlerinin İstanbul'a ait olanları (1870-1880) kullanılmıştır.

ise düzensizliğini ve ilkelliğini vurgulayarak yermekte ve zamanla ortadan kalkacağını ümit etmektedir.

Eski teşkilatın organizasyonunda devletin tedbirlerinden çok ahalinin desteği önemlidir ve resmi tulumba takımlarının dışındaki faaliyetler pek düzenli değildir. Tulumbacılığa "heves" edenlerin toplumun en alt tabakalarından geliyor oluşu, onları İstanbul'un yerli ahalsinin gözünde dahi "çekinilir" kılmaktadır. Dönemin görgü tanıklarının ifadelerine dayanılarak yazılmış bazı eserlerde tulumbacıların hayat hikayelerinden örnekler bulmak ve eski teşkilatın işleyişini görmek mümkündür. İstanbul ahali için günlük hayatın bir parçası olan tulumbacılığa, bir Avrupalının teşkilatın ilkelliğini vurgulayan bakışını anlamlandırmak, eski ve yeni teşkilatlar arasındaki etkinlik farkını ortaya koymak sözkonusu eserlerdeki ifadeleri ve raporları birlikte ele almakla mümkündür. Raporlarda yer alan ve Türkçe yazında daha önce kullanılmamış bilgileri değerlendirirken tulumbacılığa "kötü" bir şöhret getiren olguları da bilmek gerekir. Bu nedenle yazıda İstanbul'daki itfaiye teşkilatının tarihçesine bakılmakta, eski ve yeni teşkilatların organizasyonları arasındaki farklar tarihçe ile birlikte birincil ifadelerden sunulmaktadır.

1. İstanbul'un "Eski" İtfaiye Teşkilatı: Tulumbacılık

Osmanlı İmparatorluğu'nda itfaiye teşkilatı ilk defa 1720'de kuruldu. Aslen Fransız olan ve daha sonra Müslümanlığı seçerek Davut Ağa adını alan bir mühendisin yaptığı ve dönemin yangınlarında kullanılan "tulumbanın" faydası görülünce 1720'de Yeniçeri teşkilatına bağlı bir Tulumbacılar Ocağı kurulmuştu.² İstanbul'da yangın işleri Yeniçeri Ağasının genel denetiminde idi. Başlangıçta 50-60 kişiden ibaret tulumbacı sayısı 1804'te 530'a ulaştı. Sarayda çıkabilecek yangınlar için ise ayrıca Bostancı tulumbacıları mevcuttu. Dülger, neccar (marangoz) amelesi ve kayıkçı gibi bazı esnaf gruplarının da yangın halinde bina yıkmak, enkazlarını kaldırmak ve tulumbacı takımlarını taşımak gibi çeşitli

² "Memleketimizde ilk defa tulumba imal ve istimal edenin David isminde bir Fransız mühendisi olduğu merkumun kitabe-i seng-i mezarından menkul ifadeden...anlaşılmaktadır." (Mecelle-i Umûr-ı Belediyeye (bundan sonra MUB) Cilt 3: 1119). "...tulumba denilen âlet, adi bir emme basma makinesinden ibarettir. Bu âlet üstü açık bir sandık derûnuna yerleştirilmiş, bu sandığa dört sıruk takılmış, yerle temasını men etmek için de dört köşesine "tırnak" denilen kabartmalar konmuştur. Makinesinin "çardak" kısmı [büyük parçası] ile "tepeliği" ve "deve boynu" dedikleri hortum takılan ağız meydana fakat su alıp veren haznesi görünmez bir haldedir. Sandığın dört tarafı boyalı olup üzerinde bazı resimler de vardır." (MUB, Cilt 3: 1123).

yükümlülükleri vardı.³ 1826'da Yeniçeri Ocağı kaldırılınca ona bağlı Tulumbacı Ocağı da lağvedildi. Ancak ocağın kaldırılmasından sadece 48 gün sonra İstanbul'da büyük bir yangın olunca yangınlara karşı bir savunma mekanizması olmayan şehirde tulumbacılığa olan ihtiyaç acil olarak hissedildi ve yine ordu bünyesi içinde yeni bir yangın tulumbacılığı teşkilatı kuruldu. Ne var ki, bu teşkilat da yeterli personele, yaygın ve etkin bir örgütlenmeye sahip değildi. Bu nedenle belli başlı mahallelerde, devlet dairelerinde, kiliselerde tulumba takımları oluşturulması yoluna gidildi.⁴ Daha sonra 1846'da Zaptiye Teşkilatı'na, 1868'de de İstanbul'u bir takım belediye dairelerine ayıran Şehremaneti (belediye idaresi) Teşkilatı'na, her belediye dairesinin kendi idari sınırları içinde olmak üzere, yangınlara karşı tulumbacı takımları kurma izni verildi.⁵

Devlet eliyle kurulan sandıkların yanısıra halk tarafından kullanılmak üzere mahallelere de birer tulumba verilerek teşkilat geliştirildi. Özellikle 19. yüzyıl sonlarında İstanbul'da hayli şöret kazanacak olan mahalle tulumbacılığı böylece yüzyılın ilk yarısında başlamış oldu. Mahallelerin tulumba sandıkları genellikle o muhitin gücü kuvveti yerinde gençleri tarafından, hiçbir ücret beklenmeksizin bir tür hemşerilik görevi sayılarak idare ediliyordu. O günlerin görgü tanıklarının ifadelerine göre hükümet de mahallelerin tulumbacı teşkilatlarını teşvik etmek için "...tulumbalar ile tulumbacılık yapacak gençleri, hem kendi mahallelerinde hem de İstanbul'un herhangi bir semtinde çıkacak yangınlara gitmek üzere her türlü esnaf vergisinden af etmişti. Zira tulumbacılık yapacak gençler de hep

³ Bu yükümlülükler Tanzimat'tan sonra da devam etti. Ortaylı (1974), s.215. "Bu hizmet ve vazifelerine mukabil olarak da [Şehr]Emanet[i] bunlardan [dülgerler] esnaf tezkiresi almaz, senede birer kat elbise ile günde bir çift ekmek verirdi." (MUB Cilt 2: 1094). Kayıkçılar için (Koçu, 1981: 399).

⁴ "Bazı semtlerde de bu işe imamlar ve papazlar ön ayak olmuştu. Bu tulumbalar Müslüman mahallelerinde mescitlere, Hıristiyan mahallelerinde de kiliselere konmuştu.... O zaman Tulumbacı tabiri yeniçeriliği hatırlattığı için...bu mahalle yangın tulumbaları etrafında toplanan yeni tulumbacılara yangıncı denilmişti." (Koçu, 1981: 63). Tulumbacı tabirinin yeniden yaygınlık kazanması Abdülaziz döneminde oldu.

⁵ "1243'te [1827] ihya olunan Tulumbacı ocağı veyahud taburu mürur-ı zamanla biraz daha tekamül ve terakki etti ise de bu terakki ve tekamül, askerinin elbisesini ve biraz da tarzı talimlerini değiştirmekten başka bir şey değildi. Tanzimat-ı Hayriyye'den sonra İstanbul'da bir hayli nezaret ve devâir-i resmîye teşkil, 1262'de [1846] Zabtiye Müşiriyeti ihdas ve 1285'te [1868/9] devâir-i belediye küşad olunduğu zaman itfâ-yı harik meselesi yalnız cihet-i askeriyenin eline bırakılmayıp Zabtiye Müşiriyeti ile Şehremaneti ve devâir-i belediye merkezlerinde birer tulumba bulundurulması ve bu tulumbayı idare için o dâirenin cesametine göre on, on beşten yüze kadar neferât ile istihdam edilmesi usul ittihaz olunduğu gibi..." (MUB Cilt 3: 1125).

esnaf takımı, esnaf takımının uçarlısı, koşarlısı, meşrebce de bıçkını idi." (Koçu, 1981: 64).⁶ Zaptiye Teşkilatı ve Şehremaneti tarafından kurulan yangın tulumbacısı takımlarının efradı da "ilgili semtin hammal, ırgat, kayıkçı, mavnacı, arabacı gibi 'ayak takımı' arasından seçildi." (Koçu, 1981: 65).⁷ Mahalle yangın sandıklarının efradı arasına 1868'de belediye tulumba sandıklarının kurulmasından sonra bekârlar da yazılmaya başladı. Bu sandık "uşaklarının" barınmaları, yangına vaktinde seferber edilmeleri ve asayişsizlik yaratmamaları için belediyece koğuşlar tahsis edildi. Benzer kontrol kaygılarıyla mahalle sandıkları için de koğuşlar yapıldı.

Tulumbacıların herhangi bir standart kıyafeti ya da üniforması yoktu. Günlük hayatın akışı içinde işleri ile meşgul olan "gizli" tulumbacılar yangın haberini alır almaz sandık başına koşuyor ve zaten çeşitlilik arzeden günlük kıyafetler burada da kendini gösteriyordu. Hatta bazıları sadece tulumbacı dizliği ve fanila ile yarı giyinik bir vaziyette yangına gidiyordu.

"...yangına giderken tulumbacılar türlü kılık ve kıyafette idiler. Sırtlarda rengarenk basma mintan, frenk gömleği veya fildikos fanilalar, başlarda fes, takke, keçe külah, kim açık baş, hata içlerinde dizlik denilen tulumbacı donu giymeyenler, şalvar, kısa diz çakşırı, pantolonun çeşidi, hepsi hoş görülürdü, yalnız yemenisiz yalın ayak olanı yangına götürmezlerdi." (Koçu, 1981: 73).⁸ "İstanbul'da kullanılagelmiş yangın tulumbaları, icadından kaldırıldığı zamana kadar daima dört kişinin omuzunda taşınmıştır; yangın tulumbası sandıklarında sandığı taşıyan dört uşak bir takım olurdu ve her sandığın birkaç takımlık uşağı vardı. Dört takımlık bir sandık

⁶ "...ahali-i mahallât dahi kendi mahallelerinde birer tulumba bulundurmakta ve bu tulumbaları mahalle delikanlıları sevk ve idare etmekte idi. Ekseriyetle çarşıda ve pazarda hamallık, rençberlik gibi hidemâtla iştigal eden devâir-i resmiyye ve belediye tulumbacılarına taraf-ı hükümet ve belediyeden ancak yatacak bir yer, günde bir çift tayın ve senede bir kat elbise verilip bir de kendilerinden diğer esnaf gibi ruhsat veya tezkire resmi alınmazdı. Bu imtiyazı hâiz olan tulumbacılar harikin ilan anında her ne işte ise derhal terkeder ve mensub olduğu tulumbanın bulunduğu mahalde isbât-ı vücûd eylerdi." (MUB Cilt 3: 1125).

⁷ Koçu'nun dönemin görgü tanıklarına dayanarak aktardığı tulumbacıların hayat hikayelerinden bahçıvan kayıkçı, balıkçı, arabacı, hamal, yorgancı, seyyar satıcı, amele, bezci, beygirci, yemenici, terlikçi, tellak, gazete dağıtıcısı, kahveci, ayakkabı boyacısı, helvacı gibi meslekler tesbit edilebilmektedir. Yine görgü tanıklarının belirttiği ilginç bir nokta tulumbacılığa "gönül vermiş" kişiler arasında hali vakti yerinde ailelerin çocuklarına ve "her meslekten" kişilere rastlanılmasıdır.

⁸ "Tulumbacılar[ın] başlarında keçe külah yahut bir mendil sarılı, sırtta filtakos fanile, belde kuşak, bacakta diz kapağına kadar gelen tulumbacı dizliği, ayaklar bazen yemenili bazen çıplak [idi]." (Ulunay, 1955:301).

kalabalık, büyük sandık olarak bilinirdi ki böyle bir tulumba Birinci Reis, İkinci Reis, Borucu, Fenerci, Hortumcu ve Kökenci ile 22 tulumbacıya sahiptir.... Tulumba sandığı yangına yolda takım değiştire değiştire giderdi." (Koçu, 1981: 76-78).

İstanbul'un özellikle "ayak takımı" gençleri arasında tulumbacılık bir tutku halini alınca mahalle sandıkları arasında rekabet ve iddialaşmalar da başladı ve bir mahallenin yangın tulumbası sandığı zaman içinde o mahallenin yiğitlik, şeref ve namusunun sembolü haline geldi. Tulumbacı takımlarının yangına giderken bir diğer takımı engellemek ya da şöhretini bozmak için ona saldırması yangın yerine varışı geciktirip zararın artmasına sebep oluyordu. Hükümetin mahalle tulumbalarının kendi bölgeleri dışındaki yangınlara gitmesini engelleme yönündeki çabaları sonuçsuz kaldı ve tulumba sandıkları arasındaki rekabete şiddetin girmesi tulumbacılığın "kötü şöhretine" katkıda bulundu.⁹

"İstanbul tulumbacılığı şimdiki futbol ne ise odur. Yani bir spordur, hem de cakalı bir spordur... Bu zevkten anlamayanlar tulumbacılığı, yangın olduğu zaman tulumba sandığını yüklenip yangına koşmak zanneder. İşin başlangıcı aranırsa böyledir de...Fakat gitgide sandığı kapıp yangın yerine koşmak meselesi incelmış, usule, nizama girmiş, tulumbacılık sandık hamallığından çıkmış, yavaş yavaş bir sürat müsabakası halini almıştır." (Ulunay, 1955: 300).

"Yangına giderken ve bilhassa yangın dönüşü öndeki bir sandığı geçmek büyük bir marifet, adeta bir zafer sayılırdı; tulumbacılar buna Sandık Kovmak, Sandık Tutmak derlerdi. Bilakis arkadan gelen bir sandık tarafından geçilmek de yine tulumbacı ağzı ile kovulup tutulmak, acı bir mağlubiyet, bir utanç sayılırdı. Sandık kovmak, tutmak veya tutulmak yüzlerinden tulumbacılar arasında çok hengâmeler kopmuştur....Yangın yerinde ateşe su işlerken, yangına giderken, tulumbacıları seyre çıkmış halkın toplandığı noktalarda, geçit yerlerinde, bir de işte bu sandık kovma hengâmesinde [nâra] atılırdı....Bazen önde giden [sandık] tutulacağını anlayınca hemen fenerini söndürüp sandığı omuzdan indirir ve reisten en acemi uşağa kadar sandığın bütün efradı ellerine ne geçerse, boru, askı, baskı kolu, usturpa, bıçak, kama, yerden alınmış iri bir taş, arkadan

⁹ "Mahallat tulumbalarının.... ancak mahallelerinde ve yakınlarındaki yangınlardan maadasına gitmeleri defaatle men olunmuş ise de buna hiçbir zaman muvaffakiyet husule gelememiştir." (MUB Cilt 3:1125-1126).

gelenlere çullanmak için karanlık bir köşe başını tutarlar idi. İşte o zaman bir hengâme kopardı ki yangın topundan daha müthiş, hanümanları kül eden yangından daha can yakıcı idi. Her ne kadar böyle vukuat nadir olmuş ise de çok anaları babaları ağlatmıştır....Bir amme hizmeti olarak yangın söndürmeye giderken veya bu hizmetten dönerken 'ben arkada kalmam' yahud 'önümüze kimseyi geçirmeyiz' gibi mânasız bir rekabet, kof bir gururun doğurduğu bu esef verici vak'aların tek muharriki cehalet olduğu kesindir." (Koçu, 1981: 79-81).¹⁰

Üstün bir fiziki dayanıklılık ve cesaret gerektiren zor bir meşgale olmasına rağmen tulumbacılık halkın gözünde bayağı ve haysiyet kırıcı idi. Bunun arkasında tulumbacıların düzenli ücret alan resmi görevliler olmadıklarından, yangınlardaki hizmetleri karşılığında aldıkları bahşişler ve bazı tulumbacıların (ya da tulumbacı kıyafetindeki sahtekârların) fırsatçı davranışları itibarıyla yangını bir kazanç kapısı olarak görmeleri yatıyordu. Özellikle potansiyel yağma ihtimali ahalinin gözünde tulumbacıların yaptığı amme hizmetinin değerini azaltıyordu.

"Tulumbacılar yangında kurtardıkları evlerden, bir sokak, mahalle halkı tarafından, o zamanlar hepsi yabancı müesseseler olan sigorta şirketleri tarafından bahşiş verilirdi; bu bahşişler sandık efradı arasında pay edilirdi. Taksimde reisler ile sandığın iyi uşakları biraz fazlaca faydalanırlardı." (Koçu, 1981: 85).¹¹ "...tulumbacılar, tulumba ile iş göremeyeceklerini anlayınca göç kaldırıyorlardı, yani bir evin eşyasını ücreti mukabilinde kaldırıyorlar, emin bir yere taşıyorlardı. Ev yanarsa eşya kurtulur, yanmazsa yine o eşyayı eve naklelerlerdi. Böyle göçler o zamanda ev başına yirmi, otuz liraya taşınır, akşama yahut sabaha kadar beş ev eşyası kurtarılmak suretiyle toplanan para Reis veyahut ağaya teslim edilir, onlar da kendilerine iki pay ayırdıktan sonra mütebaki parayı [tulumba takımındaki] herkese birer pay olarak dağıtırlardı....Tulumbacılar arasında çapulcu bulunmazdı. Fakat sonraları bu da tefessüh etmiş, kendilerine

¹⁰ "... tulumbacılar arasında da rekabet dövüşe, hatta yaralanmaya kadar giderdi." (Ulunay, 1955:303).

¹¹ Bahşiş olarak kurbanlık koyun da verilebiliyordu. Yangın söndürücüleri gayrete getirmek için para vaad etme eski bir usuldü. "Büyük yangınlara bizzat padişahlar bile giderlerdi. Padişahın yangın mahalline gitmeleri üzerine gerek padişaha hürmeten gerek alacakları ihšana tam'an itfaya memur olanlar tarafından daha ziyade faaliyet gösterilerek yangının önü alınabilmekte idi." (MUB Cilt 2:1093). "Yangın zamanlarında bilhassa Zaptiye Veznedarının bir torba ufak parayı istishab ile mahall-i harika gelip teşvik için sakalara para tevzi etmesi de başkaca şayan-ı kayd ve tezkardır." (MUB Cilt 2: 1095).

tulumbacı süsü veren çapulcular çıkmıştır. O kadar ki son zamanlarda tulumbacıların kollarına toka takmaya mecbur olunmuştur." (Ulunay, 1955: 302).

Geleneksel bir toplumun günlük hayatındaki önemli bir tehlikeye çare olarak oluşturulan "eski" itfaiye teşkilatında hükümetin örgütleyici rolü sınırlı kaldığından, ahali bir tür dayanışma ile devlete yardımcı olarak kendi ihtiyacını karşılamaya çalışıyordu. Bu nedenle biraz "başına buyruk" kaldığı yukarıdaki ifadelerden anlaşılan tulumbacı teşkilatı 1870'li yıllara kadar şu ya da bu şekilde İstanbul'un tek itfaiye örgütü idi. Öte yandan tulumbacılığın seçenlerin meslekleri ve hayat biçimlerinin yatkınlığı nedeniyle tulumba takımları arasında sık sık çıkan kavgalar, tulumbacı tabirine zaman içinde külhanbeylik, bıçkınlık, kabadayılık gibi anlamlar da yükledi. Dönemin İstanbul gençliğini cezbeden bir tür spor olarak görülen, cesaret ve gözüpeklik isteyen tulumbacılık, modern araç ve gereçlerden yoksunluğu, üyelerinin standart bir giyimi olmayışı, potansiyel asayişsizliği ve büyük yangınlarda etkisiz kalışı gibi yönleri ile İstanbul'daki yabancıların da dikkatinden kaçmıyordu. Bu yabancılardan biri olan İngiltere'nin İstanbul konsolos vekili Wrench, hem büyük bir kısmı ahşap binalardan oluşan İstanbul'da yaşayan yabancı nüfusun ve onların temsilcileri olan elçiliklerin dikkatini meseleye çekmek hem de ülkede faaliyette bulunan (özellikle İngiliz) yangın sigortası şirketlerini, lehlerine olacak düzenlemeler için hükümet nezdinde girişime sevk etmek için mevcut teşkilatın yetersizliğini vurguluyordu. Osmanlı piyasasına yeni girmekte olan sigorta şirketleri yüksek yangın riskine göre uygun prim oranları belirleyememekten muzdaripti.

2. İstanbul'un "Yeni" İtfaiye Teşkilatı

Aralarında İngiliz elçilik binasının da bulunduğu 3.000'den fazla binanın yok olmasına yol açan 1870 Beyoğlu yangını, ahşap binalarla dolu İstanbul'da yeni ve etkin bir itfaiye teşkilatı oluşturulması düşüncesi ve çabalarına yol açtı. Bunda yangın sigortası piyasasına yönelen yabancı sermaye çevrelerinin de etkisi oldu. 1870 yangınında tazminat ödeyen sigorta şirketlerinin dönemin Dahiliye Nazırı'ndan İstanbul'da itfaiye teşkilatı istemeleri¹² ve hükümetin de işin üzerine eğilmesi üzerine

¹² "1287 [1870-1] tarihinde Beyoğlu'nda cesim bir harik zuhur ederek ekseri sigortalı olan emlakın muhterik olması yüzünden sigorta kumpanyaları emlak sahiplerine 300 bin lira raddesinde tediyatta bulduktan sonra makbuzlarını o zaman Dahiliye nazırı bulunan Şirvanizade Reşad Paşa'ya ibraz ile İstanbul'da vesait-i itfaiyyenin istikmalini istida etmişlerdir." (MUB Cilt 3:1126).

İstanbul'daki mevcut teşkilatın Avrupa'daki itfaiye teşkilatları seviyesine yükseltilmesine karar verildi. Macaristan'dan Kont Szechenyi¹³ adlı bir subay itfaiye uzmanı olarak İstanbul'a getirildi.¹⁴ Bundan sonrası İstanbul'un yeni itfaiye teşkilatı hakkında ilginç bilgiler içeren A&P Konsolosluk raporlarından takip edilebilir.

"İşlerin bugünkü durumunu anlamak için Kont Szechenyi'nin kişisel öyküsüne belirli bir dereceye kadar girmek gereklidir....bir Macar vatanseverin¹⁵ oğlu olarak bilimsel bir eğitim alıp kariyerine Londra [İtfaiye] Tugayı'nda Yüzbaşı Shaw'ın komutasında başladı. Daha sonra her ülkede uygulanacak sistem[ler hakkında] çalışmalar [yapmak] amacıyla Avrupa ve Amerika'yı gezdi. En sonunda Budapeşte [İtfaiye] Tugayı'nı teşkilatlandırdı ve komuta etti. Macaristan köyleri ve kasabalarında yüzlerce benzer birlik kurdu.

Pera'da aralarında İngiliz Konsolosluğunun da bulunduğu yüzlerce yapıyı yok eden 1870'teki büyük yangın zamanında Kont İstanbul'u ziyaret etmekteydi ve Ali Paşa tarafından şehir için bir İtfaiye Tugayı oluşturması ve yönetmesi talep edildi. Ancak Kont'un Türk hizmetine resmen davet edilmesi başka büyük yangınların hükümete harekete geçme zorunluluğunu hatırlattığı 1874'ten önce olmadı.¹⁶ Kendi hükümetinin uygun bulmasıyla ve Avusturya İmparatoru'ndan Sultan'a sıcak tavsiyelerle birlikte Kont Ekim 1874'te İstanbul'a geldi. Kont'un itibarı ve pozisyonundaki bir kişinin hizmetini sağlama konusunda Sultan o kadar sıkıntılı idi ki, ona özel bir ferman çıkarıldı ve hizmetlerinin karşılığında yıllık 2.400 poundluk bir maaşı kabul etmesi rica edildi. Bu şartlar altında Kont Szechenyi Türkiye'deki işine başladı. Kısa sürede organizasyon ve etkinlikte çoğu Avrupa başkentine eşit etkin bir tugay kurmakla kaostan çıkmakta başarılı oldu." (A&P İstanbul 1879 raporu: 1875).¹⁷

¹³ Ödön Szechenyi (1839-1922), Macar İtfaiye Teşkilatçısı. İstanbul'da modern itfaiye teşkilatını kurmuş, liva rütbesi ile Paşalığa yükseltilmiş ve ömrünün sonuna kadar Türkiye'de kalmıştır.

¹⁴ "Dahiliye Nezareti Avrupa'dan usul-i itfaiyyeye müteallik nizamı celb ile tercüme ittirdikte Macaristan'daki itfaiye teşkilatını hepsine müreccah bularak.... itfaiye teşkilatına nezaret etmek üzere Kont Sechini [Ziçini] isminde Macaristan'dan bir de muallim zabıt celbolunmuştur." (MUB Cilt 3: 1126).

¹⁵ Istvan Szechenyi (1791-1860), Macar devlet adamı ve Macar Bilimler Akademisi'nin kurucusu.

¹⁶ 1872'de Edirnekapı, 1873'te Büyüklanga ve Kuzguncuk, 1874'te Galata, Samatya ve Üsküdar yangınları olmuştu. (MUB Cilt:3 1230).

¹⁷ "[Kont] hükümeti tarafından Türk hükümetinin önerisi kabul etmesine izin verildiğinde Macar Krallığı'nın itfaiye birlikleri şefi idi." (A&P İstanbul 1876-77 raporu: 878).

"[İstanbul'da] Askeri modelde etkin bir itfaiye tugayı organizasyonu 1875'te tamamlandı ancak Ocak 1876'ya kadar kullanımda değildi. Harbiye Nazırı emri altında Pera ve Galata'da aktif hizmete başladı ve üç ay sonra faaliyet alanı Boğazın Avrupa yakasının aşağısındaki köylere de uzandı. Yeni teşkilatın pratik etkinliği bakımından, en uygun modellerde yangın merdivenleri, el merdivenleri, baltalar, kovalar, yerli pompalara göre üstün güçlü motorlar geldi; sıkı bir askeri disiplinin sürdürülmesi ile İstanbul yangınları tarihinde tam bir devrim yaratıldı....Yeni sisteminin getirilişinden beri yangınlar ahali için önceden olduğu gibi bir dehşet verici olmaktan çıktı; itfaiye tugayı, "tulumbacıların" karşı gelinmez hakimiyetlerinde yüzlerce evi silip süpürmüş olan yangınları mutedil sınırlarda tutmayı başarmıştır. 1876'da seksendört ve 1877'de altmışiki yangında hazır bulunduğu tescillendiğinden şehre lutfedilen bu nimetin derecesi takdir edilecektir.

Kont Szechenyi birliklerini mükemmelleştirmek için pek çok yönde çalıştı: koğuşların yanında bir jimnazyum yapılmıştı. Bir boru sesiyle birlikte burada bir yangının tüm yönlerinin provası yapılıyordu ve yangın çıkışını haber veren bir sistem getirilmişti. Kont bunu, mahalle sakinlerinin merkez istasyon ile çabucak iletişim kurabileceği basit bir telgraf sistemi ile gerçekleştirmek niyetinde idi ancak bu yeniliği mükemmelleştirmek için gereken 3.000 pound, [bulunamayınca] projenin çökmesi için de yeterli oldu. Bu teklifi hayata geçirmek ve birlikte desteklemek İstanbul'da temsil edilmekte olan ve çoğu İngiliz olan çeşitli yangın sigortası şirketlerinin çıkarınadır. Hatta bütün harcama yükünü omuzlarlar ve hükümetten sadece [telgraf] hatlar[ı] döşenmesi ve istasyonların korunması için izin isterlerse, ki bunun kolayca sağlanacağını düşünüyorum, avantajlı dahi olabilirler.

Başlangıçta bir taburdan oluşan birlik şimdi bir tugay, [ya da] her biri dört taburluk iki alaydır. Sayıları 6.000 kişidir. Subayları bir korgeneral, bir tümgeneral ve bir alaya mensub aynı subaylardan oluşmaktadır. Bu iki alayın, gerçekten, bütün ordudaki en iyiler olduğu düşünülebilir; son savaşta¹⁸ [alaylardan] biri sivil fonksiyonlarını yerine getirirken diğeri acemilerin talimi ile ilgilendi. Adamakıllı eğitilmiş olan her er bir talim çavuşu gibi kullanıldı ve bu

¹⁸ 1877-78 Osmanlı - Rus Savaşı.

yolla İtfaiye Tugayı'nın 2. Alayı tarafından 20.000 civarında acemi uygulama için hazırlandı. Barış olduğunda tugayı üç tabura çıkarma ve hizmetini Asya yakasındaki Üsküdar banliyölerine olduğu kadar Boğazın Avrupa yakasındaki köylere de genişletme niyeti vardır. Böylece "Tulumbacılar"ın 12.000 civarında itfaiyeci ve 10.000 civarında su taşıyıcısından oluşan, [ve] hükümete o ya da bu şekilde yılda binlerce pounda mal olan düzensiz birlikleri, bu mutlu sonuca varmak için hâlâ yıllar gerekse de, yavaş yavaş ortadan kalkacaktır." (A&P İstanbul 1876-77 raporu: 878-879).

Hükümetin ön ayak olması ile İstanbul'da kısa sürede etkin bir itfaiye teşkilatı kuruldu. Ancak bu çabaların devletin mali olarak iflas ettiği bir döneme karşılık gelmesi yeni itfaiye teşkilatı için şanssızlıktı. Kısa süre içinde Kont'un maaşı indirildi, birliklerin maaşı düzensiz olarak ödenmeye başlandı. Bu durum şehir halkının olduğu kadar yangın sigortası piyasasındaki şirketlerin de aleyhineydi. Ülkesinin sermaye gruplarının iktisadi çıkarlarını da gözetken konsolos itfaiye teşkilatının etkinliğinin sürdürülmesi için meseleyi sigorta şirketlerinin üstlenmesini öneriyordu.

"1877 yılı raporumda İstanbul İtfaiye Tugayı'nın oluşumu ve organizasyonu [hakkında] detaylı izahat vermiştim; Avrupalı sigorta şirketlerinin yardımı ile yapılabilecek gelişmelerden bahsetmiş ve sözlerimi bu övgüye değer kurumun yararlarının kısa zamanda daha geniş bir alanı kapsaması [yönünde] bir umut ifadesiyle bitirmiştim. Ancak şimdi, herhangi bir iyileşme ya da genişleme getirilmesi bir yana, Tugay'ın- yararlı her şeyin etkinliğinin hükümetin teşvikine bağlı oluşu ile ortak olarak- Osmanlı idaresinden ayrılmaz görünen tedrici bozulmadan muzdarip olduğunu bildirmekten üzüntü duyuyorum. Subaylar ve erler aylarca ücretsiz bırakılmakta ve araç-gereçler mükemmelleştirilmek yerine, sadece örgütleyici ve şef olan Kont Szechenyi'nin yorulmak bilmez enerjisiyle, katlanılabilir bir onarım halinde tutulmaktadır. [Kontun] zorluklar, engellemeler ve ilgisizlik karşısında, [ki bunu] sadece Osmanlı Hükümeti ile ilişkisi olanlar anlayabilir, hizmetin etkinliğinin sürdürülmesini sağlama çabalarındaki azmi ve yılmayan sabrı olmasa Tugay'ın kamu hizmeti bugün duracaktır. Tahammül sınır noktadadır ve derhal bir çare bulunmaz ve uygulanmazsa, yangına karşı bir koruyucu olan birliğin ortadan kalkması ve şehrin yeniden, "Tulumbacılar" olarak bilinen ve korkulan yerli düzensiz itfaiye birliklerinin merhametine kalması tehlikesi vardır.

Önceleri çok yaygın olan yok edici yangınlar, son yıllarda bilinmez oldu; öyle ki çok geniş bir alanın sakinlerinin zihinlerinde dehşeti harekete geçiren "Yangın" çılgılığının, uzun zamandır yangından 200 yardalık ¹⁹ bir yarıçap dışında kalan birini ilgilendirmediğini söylemek abartma sayılmaz. Bunun dışında, çoğu İngiliz olan sigorta şirketlerinin kayıtları sanırım Tugay tarafından sağlanan iyi hizmetin şahitliğini yapmaktadır; önceden neredeyse kesin bir kayıp [niteliğinde] olan İstanbul'un [yangın] riski şimdi kârlı bir yatırım olmuştur. Fakat bu güven hali ciddi şekilde tehdit altındadır. Zaruret içindeki Hükümet Kont Szechenyi'nin maaşını yavaş yavaş ayda 200 pounddan 45 pounda düşürmüştür ve bu küçücük maaş bile öyle düzensiz ödenmektedir ki, son iki yıl boyunca dokuz aylık ödeme almıştır ve maaşı sonuçta onbeş ay geridedir. Birliklerinin subayları ve erleri şu anda üç-dört aydır maaşsızdır ve Kontun malzemenin iyileştirilmesi ve mevcut olanların tamirine fon ayrılması için yaptığı başvuruların değişmez yanıtı "para yok"tur.²⁰

[Türk] Hükümetin[in] acil isteği üzerine ülkesindeki en yüksek pozisyondan vazgeçen Kont Szechenyi ayarındaki bir subay için yukarıdaki iş koşullarının neredeyse umutsuz bir çıkmaz oluşunu anlamak kolaydır. Macaristan'a dönmekle derhal iş bulabilecek olmasına rağmen, üstlenmiş olduğu hizmeti şimdiki halinden kurtararak itibarını sürdürmek için kendini her türlü çabaya mecbur hissetmektedir. Fakat mücadeleyi uzun süre sürdürebilmesi imkansızdır. Ve şunu belirtmek son derece zorunludur ki, Kont hizmeti bırakmaya ve İstanbul'dan ayrılmaya zorlanırsa, İtfaiye Tugayı kısa zamanda paramparça olacaktır ve Tulumbacıların önceki hakimiyetlerine muzafferane şekilde dönecekleri varsayılabilir. Osmanlı hükümetinden hizmet[in sürmesi] için fonlar sağlamasını rica etmek, korkarım, boşunadır. Avrupa sigorta temsilcileri için onu bir arada tutmanın tek yolu meseleyi kendi ellerine almaktır ve bu noktada izleyen öneriler dikkate alınmaya değebilir.

¹⁹ Yaklaşık 183 metre.

²⁰ Dönemin mali durumunun vehametini anlatmak için konsolos birkaç sayfa sonra şu ifadelere kullanmaktadır:

"...Sadece saray muhafızları düzenli olarak maaş alır, iyi beslenir ve iyi silahlıdır; bu ayrıcalıklı dairenin dışındakiler ise ne maaş alır, ne tayın alır, ne de Harbiye Nezaretince giyecek sağlanır... Saray ve Harbiye Nezareti, Hazinesinin yönetebildiği bütün mevcut nakit parayı alırken, diğer bütün ödemeler giderek daha ödenemez hale gelmektedir." (A&P İstanbul 1879 raporu: 1882-3).

Sigorta poliçelerinin primlerinde bir artış ile bir fon oluşturulabilir. Prim miktarı üzerine ilave % 5 uygulanarak bir itfaiye arabası ve bir itfaiye birliğinin masraflarının karşılandığı İzmir’de bu amaç için bir örnek olduğuna inanıyorum.²¹ Bu tedbirin uygulanmasından doğan miktar, bunu Kont Szechenyi ile [aşağıdaki konularda] uyum içinde kullanacak bir yerel komitenin kullanımına sunulabilir: 1) Subayların ücretinin ödenmesi ve kendini gösteren erlerin ödüllendirilmesinde; 2) hükümetin bu tür tamirleri ısrarla ihmal ettiği durumlarda malzemenin tamiri ve hizmeti iyileştirecek ilave arabalar ve donanım sağlanmasında. Hükümetin izni elde edilebilir, fakat yerli ahali için olduğu kadar Avrupalılar için de hayati önemdeki böyle bir konuda yabancı elçilerin temsilcileri birliği, otoritelerce yapılabilecek herhangi bir karşı koymanın üstesinden gelecektir. Yukarıdaki [konuların] sigorta şirketlerinin dikkatine sunulmasına olan kanaatim öyle büyüktür ki, derhal (29 Mart [1880]) İstanbul’daki şirketlerin temsilcilerine raporumun bu kısmını anlatacağım." (A&P İstanbul 1879 raporu: 1874-6).

3. Sonuç: Eski ve Yeni Bir Arada

Kont Szechenyi’nin kurduğu modern itfaiye teşkilatı en azından 1874-1880 döneminde İstanbul’da tulumbacılarca duyulan ihtiyacı azaltmış ve hatta, aşağıdaki alıntıda görüleceği üzere, onları kendi emrinde kullanmak suretiyle yangınlarla mücadelede başarılı olmuştu. İngiliz konsolos vekili yeni birliğin mücadelesinden ve tulumbacılarca olan ihtiyacın azalışından son derece memnundu. Yeni teşkilatın etkinliğini vurgulamak için eski teşkilat hakkında söyledikleri hem bir yabancının gözünden tulumbacılığın tasviri idi hem de iki teşkilat arasındaki farkı öz ve çarpıcı bir şekilde ifade ediyordu:

"Yerli itfaiyeci, ki yarı çıplak ve tamamen vahşidir. Önceleri disiplinsiz kalabalıklar halinde sokaklar boyunca haykırarak

²¹ A&P İzmir raporlarında bu uygulama hakkında çok az bilgi vardır. 1870’lerde küçük bir ölçekte hayata geçirildiği anlaşılan uygulama 1900’e gelindiğinde devam ediyordu ve genişlemişti. Şehirde 1900 yılında faaliyetteki 36 sigorta şirketlerinden 28’i ortaklaşa kurdukları ve yıllık ortalama maliyeti 2.000 pound civarında olan bir itfaiye birliğinin üyesiydi. Şirketler kullanma sularına da kendileri tedarik ediyordu. Birlik 1899’da İzmir’in su şirketi ile anlaşarak her yangın musluğu için yılda 2 sterlinlik bir ödeme karşılığında kullanım suyu sağlamıştı. "Cari olarak şehrin en önemli yerlerinde 115 yangın musluğu itfaiye birliği tarafından kullanılmaktadır ve bunlar çeşitli defalar büyük yardımları olduğunu ispatlamıştır." (A&P İzmir 1900 raporu:8).

koşturan, havada ilkel ve kullanışsız bir pompa [tulumba] taşıyan ve bunları yangına giderken yapan ve yangını eski bir gelenek ile zorbalık ve yağma için meşru bir fırsat olarak gören yerli itfaiyeciler, ilk defa olarak artık durumun hakimi olmadıklarının farkına vardılar. Koşuşturmalarını durduracak uygun bir mesafeye nöbetçiler kondu ve [bu] hattın içine bırakılanlar da itfaiye tugayının katı disiplini altında kullanıldı." (A&P İstanbul 1876-77 raporu: 879).²²

Wrench tulumbacılığın zamanla ortadan kalkacağını düşünüyordu. Ancak devletin mali sıkıntılarından dolayı teşkilatın ücretlerin ödenmesi, yeni malzemeler alımı ve mevcutların onarımı gibi konularda güçlüklerle karşılaşmaya başlaması üzerine korkusunu dile getirmekten de çekinmiyordu:

"...derhal bir çare bulunmaz ve uygulanmazsa... şehrin yeniden, 'Tulumbacılar' olarak bilinen ve korkulan yerli düzensiz itfaiye birliklerinin merhametine kalma tehlikesi vardır." (A&P İstanbul 1879 raporu: 1875).²³

Hükümet mali sıkıntılarına rağmen Kont Szechenyi'nin önderliğinde yeni bir teşkilat için fedakârlık yapmıştı. Ancak dış borçların ana para ve faiz ödemelerinin durdurulmasına varan gelişmeler ve 1877-78 Osmanlı-Rus Savaşı, yeni teşkilata daha fazla ödenek ayrılmasını engelleyen kötü bir konjonktür getirdi. Yeni teşkilatın istenilen ölçüğe ve donanımına ulaştırılamaması ise tulumbacılığa "altın çağını" yaşattı. Tulumbacılık yeniden konsolosun korktuğu eski "hakimiyetini" kazandı ve İstanbul yangınlarında ön plana geçti. Ondokuzuncu yüzyılın sonlarına rastlayan bu hakimiyet dönemi İstanbul'un şehir hayatında tulumbacılığın kabadayılıkla özdeşleştirilen en "şöhretli" devri oldu. Bu dönemde tulumbacılıkta, muhtemelen yeni itfaiye teşkilatının etkisiyle, en azından kıyafet bakımından bir standartlaşmaya gidildi.

"1885'te tulumbacılık kıyafetinde bir inkılap başladı, sandık kolu altındaki o karmakarışık kıyafetin ıslahı cihetine gidildi. Her sandık için...şimdiki futbol kulüplerinin oyuncularına giydirdiği gibi bir

²² İtalic vurgu benimdir. İstanbul'da "sonraları...kendilerine tulumbacı süsü veren çapulcuların çıktığını" ve bunların yangını bir yağma fırsatı bilip tulumbacı kıyafetine girerek durumdan istifade ettiklerini Ulunay da belirtmektedir. (Ulunay, 1955: 302). Gerçek tulumbacılar arasında da kötü niyetlilerin bulunmuş olması olasıdır.

²³ İtalic vurgu benimdir.

forma kabul edildi. Yeknesak fanila giyildi, başlara da ya kefiyye sarıldı yahut yine aynı biçimde bir keçe külah geçirildi....Buna mukabil ayaklardan yemeniler kesin olarak atıldı; tulumbacılar yangınlara artık yalın ayak koşmaya başladılar." (Koçu, 1981: 73).

Hükümetin yeterli ödenek ayıramaması nedeniyle konsolos vekilinin itfaiye teşkilatının etkinliğinin sürdürülmesi için meseleyi yangın sigortası şirketlerinin üstlenmesi şeklindeki önerisi ise bazı yönlerden hayata geçirildi. 1890'larda özellikle İstanbul'da faaliyette bulunan sigorta şirketleri arasında hem aralarındaki rekabeti engellemek hem de iktisadi çıkarlarını korumak amacıyla ortak hareket etme fikri oluşmaya ve güçlenmeye başladı. 1898'de ülke genelinde ortak bir yangın tarifesi belirlemek amacıyla şirket temsilcileri bir araya geldi ve 12 Temmuz 1900'de 44 şirketin temsilcileri "İstanbul'da Faaliyette Bulunan Yangın Sigorta Şirketleri Sendikası" (Syndicat des Compagnies d'Assurances contre l'incendie operant a Constantinople) adıyla bir birlik kurulmasını kararlaştırdı. Sendika yangınlara mücadele konusunda çeşitli tedbirler aldı. Şirketler yangınlara en kısa sürede müdahale etme, yayılmasını engelleme, kurtarma işlerine yardım etme, yangının nedeni hakkında soruşturma yapma gibi işler için aralarında birlikler oluşturdu. Sendika itfaiye teşkilatının iyileştirilmesi için bir komisyon kurulmasını sağladı. Komisyonda İstanbul itfaiye şefi, Harbiye Nezareti ve Şehremaneti temsilcileri bulunuyordu. Komisyon hükümete, yangın anında itfaiyecileri ve tulumbacıları taşımak üzere Şirket-i Hayriye'nin sürekli olarak harekete hazır bir vapur bulundurmasını kabul ettirdi. (1942 Sigorta Rehberi: 1. kısım VII-X).²⁴

Zor mali şartlar altında hükümetin bir başlangıç düzenlemesini yapmış olması, İstanbul'un küçük ölçekte de olsa modern bir itfaiye teşkilatı ile tanışması bakımından çok önemliydi. Kont Szechenyi itfaiye er ve subaylarını asıl ordu kadrosundan ayırıp askeri itfaiyeyi ordu bünyesi içinde ama İstanbul şehrinin hizmetinde ayrı bir birlik haline getirdi.

²⁴ Yabancı sigorta şirketlerinin İzmir'deki uygulamaları için bkz. dipnot 21. Küçük ölçekli piyasalar olduklarından yabancı şirketlerin ilgisini fazla çekmeyen ve hükümetin sınırlı ölçüde yardım edebildiği taşra merkezlerinde ise ahali, esnaf ve resmi kuvvetlerin işbirliği ile yangınla mücadelede geleneksel usul devam ediyordu. Örneğin Trabzon'da 1850'de ancak iki adet tulumba vardı. Belediyelerin kurulmasından sonra da durum değişmedi. Devletin mali gücü taşrada değil modern, eski itfaiye teşkilatını bile kurmaya elverişli değildi. 1872'de Adana'daki itfaiye teşkilatı üç tulumba ve otuz tulumbacıdan ibaretti. Ankara'da ise ancak 1882'de mütevazı bir tulumba teşkilatı kurulabilmişti. (Ortaylı, 1974: 218).

Tulumbalar için at arabaları getirtti ve yangınlara gidip gelirken itfaiye erleri de arabalara bindirildi. Üniformalı ve modern ekipmanlı yeni teşkilatta sıkı bir disiplin hakimdi. Dört tabur olarak göreve başlayan yeni itfaiye teşkilatı Beyazıt, Kasımpaşa, Taksim ve Üsküdar'da yerleştirildi. 1889'da bahriye mensupları ile Bahriye Nezaretine bağlı ayrı bir deniz itfaiye taburu oluşturuldu. 1908'den sonra ise taburlar bölüklere ayrılarak çeşitli semtlere dağıtıldı. Bu teşkilat 25 Eylül 1923'e kadar ordunun bir şubesi olarak hizmet gördükten sonra itfaiye işleri belediyelere bağlı olarak kurulan modern itfaiye teşkilatına bırakıldı. (MUB Cilt 3: 1119-1131; Koçu, 1981: 17-37, 417-420).

KAYNAKÇA

Accounts and Papers, İstanbul 1876-77 raporu

Accounts and Papers, İstanbul 1879 raporu

Accounts and Papers, İzmir 1900 raporu

1942 Sigorta Rehberi, İstanbul: 1944

KOÇU, Reşad Ekrem (1981), *İstanbul Tulumbacıları*, İstanbul: Ana Yayınevi,

ORTAYLI, İlber (1974), *Tanzimattan Sonra Mahalli İdareler (1840-1878)*, Ankara: TODAİ yayını, No:142

OSMAN NURİ (Ergin), *Mecelle-i Umur-ı Belediye* Cilt 2, (İstanbul:1995, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür İşleri Daire Başkanlığı Yayınları, No:21)

OSMAN NURİ (Ergin), *Mecelle-i Umur-ı Belediye* Cilt 3, (İstanbul:1995, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür İşleri Daire Başkanlığı Yayınları, No:21)

ULUNAY, Refi' Cevad (1995), *Sayılı Fırtınalar*, İstanbul: A Yayınları,